

Олена Черняк,

кандидатка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри міжнародного та
європейського права Хмельницького
університету управління та права імені
Леоніда Юзькова.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5104-6648>

ГАРМОНІЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС В СФЕРІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

В статті досліджуються особливості гармонізації законодавства ЄС в сфері відшкодування шкоди, завданої неповнолітніми особами. Авторкою проаналізовано м'яке право ЄС у цій сфері та зосереджено увагу на національному регулюванні у досліджуваній сфері. Акцентовано увагу на тому, що сьогодні все ще існує умовне питання про те, чи є гармонізація деліктного права ЄС можливою та бажаною. Гармонізація деліктного права потребує не лише формальної правової основи, а й суттєвого обґрунтування. Узагальнено висновки щодо того, що зміст (глибина) гармонізації повинен фактично сприяти покращенню створення та функціонування внутрішнього ринку ЄС. І тому, гармонізуючи акти в межах ЄС, необхідно певним чином відійти від тих різнобарвних норм, що мають місце серед правового регулювання відшкодування шкоди, завданої неповнолітніми особами, в 27 країнах-членах ЄС. Зроблено висновок про важливість м'якого права в контексті регулювання досліджуваних відносин.

Авторкою зосереджено увагу на необхідності унормування єдиних підходів до понять малолітньої та неповнолітньої особи. Підтримано ідею перегляду віку розмежування таких категорій. Досліджені приклади країн ЄС, де визначено три моделі правового регулювання відшкодування шкоди, завданої неповнолітніми особами. Авторка переконана у доцільності вивчення правового досвіду ЄС в цілому та окремих його країн з точки зору запозичень найкращих практик для врегулювання відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою. Наголошено на необхідності дотримуватися тенденцій до дебатування у цій сфері, де ймовірним є вихід за межі правових систем країн-членів ЄС і розширення правничого погляду в сторону усіх країн Європи, в тому числі й України, яка за досить реальними оцінками, може досить швидко стати повноправною учасницею ЄС.

Ключові слова: делікт, відшкодування шкоди, недоговірні зобов'язання, неповнолітня особа, європейське деліктне право, принципи європейського деліктного права.

Cherniak O.

Harmonization of EU legislation in the field of compensation for damage caused by minors

In the article, the author examines the peculiarities of the harmonization of EU legislation in the field of compensation for damage caused by minors. The author analysed the soft law of the EU in this area and focused on national regulation in the researched area.

The author focused on the fact that today there is still a conditional question about whether the harmonization of tort law of the EU is possible and desirable. Harmonization of tort law requires not only a formal legal basis, but also a substantial justification.

The conclusions are summarized that the content (depth) of harmonization should contribute to the improvement of the creation and functioning of the EU internal market. And therefore, by harmonizing acts within the EU, it is necessary in a certain way to move away from those colourful norms that take place among the legal regulation of compensation for damage caused by minors in 27 EU member states.

The author concluded about the importance of soft law in the context of regulating the studied relations.

The author focused attention on the need to standardize uniform approaches to the concepts of minors and minors. The author supported the idea of revising the age of demarcation of such categories.

The article examines examples of EU countries, where three models of legal regulation of compensation for damage caused by minors are defined.

The author is convinced of the expediency of studying the legal experience of the EU as a whole and its individual countries from the point of view of borrowing the best practices for settling compensation for damage caused by a minor.

The author emphasizes the need to adhere to the trends in debate in this area, where it is likely to go beyond the legal systems of the EU member states and expand the legal perspective towards all European countries, including Ukraine, which, according to quite realistic estimates, can quickly become a full member of the EU.

Keywords: *tort, damages, non-contractual obligations, minor, European tort law, PETL.*

Постановка проблеми. ЄС робить постійні успішні спроби до гармонізації права в різних сферах правового регулювання, що зумовлено розширенням компетенції ЄС та напрацюванням великої кількості розпорощених нормативних актів у різних главах Aquis Communautaire. Варто відзначити, що регулювання приватно-правового регулювання, окрім договірного, здебільшого не є прерогативою ЄС, однак постійні питання, що виникають із вибором застосовного права в сфері недоговірних відносин, визначенням підстав та умов відшкодування шкоди, завданої неповнолітньої особи в тому числі, зумовлюють розробку актів м'якого права («*soft law*») з потенційною можливістю переродження цих актів в жорстке право («*hard law*»). Незважаючи на те, що ЄС зараз перебуває в певному кризовому стані у зв'язку із виходом Великої Британії із складу, що в тому числі, було зумовлено ускладненням та зарегульованістю актами ЄС різних сфер правовідносин, все ж в межах вказаного публічно-правового утворення мають місце розробки єдиних актів в сфері недоговірних зобов'язань, де має місце також регулювання особливостей відшкодування шкоди, завданої неповнолітніми особами.

Слід зазначити, що в спробах спочатку створити єдині кодифіковані міжнародні та/чи європейські нормативно обов'язкові акти нормотворці або свідомо, або вимушено закріплювали розроблені та узагальнені правила і норми в актах м'якого права («*soft law*»). Саме процеси уніфікації і гармонізації закономірно привели до появи такої правової категорії як м'яке право.

У зв'язку із викладеним, в тому числі через кроки України до ЄС, важливим є дослідження правового досвіду ЄС у сфері відшкодування шкоди, завданої неповнолітніми особами, з метою можливого запозичення досвіду правового регулювання у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні наукове розв'язання проблем деликтних зобов'язань здійснювали Д. В. Боброва, О. О. Боярський, Г. С. Волосатий, М. К. Галянтич, С. Д. Гринько, О. В. Жила, А. І. Загорулько, І. Г. Калетнік, Т. С. Ківалова, К. М. Левандовскі, О. О. Лов'як, І. С. Ніжинська, О. О. Отраднава, В. П. Палюк, С. М. Приступа, В. П. Присяжнюк, С. Я. Ременяк, Р. О. Стефанчук, Є. О. Харитонов, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишка, А. В. Янчук та ін. Водночас в переважній більшості вказані науковці досліджують питання дощодо недоговірної відповідальності, в тому числі неповнолітніх осіб, за законодавством України. Тому здійснення дослідження досвіду гармонізації законодавства ЄС в сфері відшкодування шкоди, завданої неповнолітніми особами, є своєчасним і відповідно становить мету цього дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. В першу чергу в межах цього дослідження я би хотіла зацентувати увагу на важливості *soft law* в сенсі напрацювання в майбутньому вже прийнятих у законодавчо встановлених порядках актів ЄС.

Не вдаючись до аналізу поняття та змісту концепції м'якого права, зупинимось лише на специфіці її впливу на формування деликтного права ЄС. На практиці держави та публічно-правові утворення неодноразово стикаються з ускладненнями у вирішенні окремих правових ситуацій у межах міжнародного чи регіонального правопорядку, оскільки вони слідуєть традиційним процедурам міжнародного права. У зв'язку із цим вони шукають альтернативні шляхи для вирішення таких проблем і знаходять потенційний засіб правового захисту в м'якому праві [1].

Прибічники м'якого права наводять різні аргументи на його користь. Це і консерватизм офіційних джерел права, і небажання суб'єктів права брати на себе жорсткоправові зобов'язання, і можливість залучення максимально широкого кола суб'єктів (у тому числі фізичних та юридичних осіб) у процеси нормотворчості, і необхідність забезпечити широку базу критеріїв для інтерпретації юридичних норм тощо [2].

У цілому недоліки жорсткого права фактично є перевагами м'якого права, і навпаки. Крім того, м'якоправові аргументи мають і окремі власні переваги. Ця аргументація ефективно працює в першу чергу на міжнародному та регіональному рівнях.

Учасники міжнародних відносин досить часто свідомо обирають більш м'які форми легалізації. Безумовно, м'яке право інколи описується як транзитна інстанція на шляху до більш жорсткої легалізації, але здебільшого — на власних умовах [3, р. 443]. М'яке право зберігає багато переваг жорсткого права, уникаючи низки негативних наслідків останнього, але також має свої численні переваги. Важливо

відзначити, що оскільки один або декілька елементів легалізації можуть бути послаблені, більш м'яка легалізація часто легше досягається. Це особливо важливо, коли в ролі учасників виступають держави, які ревно ставляться до своєї автономії, і коли виникає виклик державному суверенітету. Крім того, м'яка легалізація забезпечує окремі вигоди, не доступні жорсткій легалізації, пропонує більш ефективні способи подолання невизначеності, особливо коли зніщуються процеси, що дозволяють акторам дізнатись про реалізацію домовленостей за фактом укладення останніх. М'яке право полегшує досягнення компромісу і тим самим – взаємовигідну співпрацю між акторами з різними інтересами, цінностями, часовими горизонтами, правовими традиціями, повноваженнями. Власне такі процеси ми бачимо в ЄС, де під егідою самого ЄС створюються робочі групи з різних напрямків, які напрацьовують певні принципи для побудову в майбутньому або законодавства країн-членів в цій сфері, або ж самі стають актами жорсткого права.

Повертаючись безпосередньо до теми цього дослідження варто вказати, що відповідно до Декларації прав дитини (принцип 8) і Конвенції про права дитини (ст. 6), дитина повинна за всіх обставин бути серед тих, хто першим отримує захист і допомогу, відповідно держава виступає гарантією здорового розвитку дитини. Конкретизація вказаних норм розміщена у різних законодавчих актах України, включаючи правила про відшкодування шкоди, завданої малолітніми особами (ст. 1178 ЦК України) та неповнолітніми особами (ст. 1179 ЦК України). В подальшому в межах цього дослідження я закцентую увагу на термінології та наслідках, спричиненими малолітніми та неповнолітніми.

Створення ЄС як такого відзначилось досить різноманітним регулюванням у сфері деліктів, що з часом призводило до потреби унормувувати ці відносини через окремі директиви та практику Суду ЄС.

Ідеї щодо гармонізації європейського деліктного права також відрізняються за своєю сутністю та різноманітністю. Так, існує бачення кодифікації європейського деліктного права як частини європейського цивільного кодексу. Але з іншого боку є ідея, що гармонізація повинна бути лише в тій мірі, в якій це необхідно для функціонування внутрішнього ринку ЄС. Відповідно, зважаючи на те, що робота щодо європейського цивільного кодексу наразі фактично призупинена, можемо констатувати, що уніфікаційний вектор розвитку законодавства ЄС поки характеризується ознаками стагнації.

Відповідно на сьогодні мають місце різні поступки у досліджуваній нами сфері. Так, Судом ЄС було розроблене прецедентне право на основі загальних принципів, спільних для законів держав-членів. Європейська комісія також звернулася до гармонізації, запропонувавши розробити так звану Спільну рамку координат. Національні суди та законодавці також стають більш готовими до врахування іноземного досвіду.

З одного боку можемо відзначити конвергентну активність ЄС та держав-членів у цьому напрямку, з іншого, залишаються значні відмінності як з точки зору вибудовування правових норм, термінологічного апарату, так і мають місце відмінності в процедурі, в правовій культурі, а також в соціальному, економічному та політичному дискурсі [4, р. 12]. Європейське деліктне право стосується не тільки повільно зростаючої гармонії в певних аспектах, але й багатой різноманітності в багатьох інших.

Не вказуючи окремі норми правового регулювання у сфері недоговірних зобов'язань, що стосуються в переважній більшості окремих напрямків правового регулювання, зазначимо, що активно робота над розробкою уніфікованих правил почалась із 1992 року, коли було легалізовано Європейську групу з деліктного права. Вказана група функціонує і по сьогодні, маючи регулярні зустрічі та досліджуючи кращі практики правового регулювання деліктних зобов'язань. Цією Групою також заснувала Європейський центр деліктного та страхового права у Відні.

Відповідно результатом роботи групи стало напрацювання Принципів європейського деліктного права (PETL), подібних до Принципів європейського договірного права, розроблених Європейською комісією з договірного права [5].

Принципи європейського деліктного права є збіркою настанов Європейської групи з деліктного права, що спрямовані на гармонізацію європейського деліктного права. Вони не призначені для того, щоб служити типовим кодексом, навіть якщо їх формулювання можуть нагадувати законодавчі тексти. Принаймні за формою та структурою вони нагадують американську редакцію закону.

Принципи європейського деліктного права покликані служити спільною основою для подальшого розвитку національного деліктного законодавства, а також єдиного європейського законодавства, яке могло б уникнути подальшого відходу від частковості нормотворення як на національному, так і на європейському рівнях.

В тексті PETL має місце Глава 6 «Відповідальність за інших». В першу чергу це стосується відповідальності за дії неповнолітньої або недієздатної особи, де в більшості юрисдикцій відповідальність

відповідальної особи ґрунтується на відсутності вини з перенесенням тягаря доказування. Автори PETL зазначають, що існує тенденція покладати відповідальність на відповідальну особу в різних країнах, але вони погодилися дотримуватися єдиної позиції [6, р. 152].

Автори PETL виходили з того, що у юрисдикціях загального права термін субсидіарна відповідальність описує ситуації, коли особа несе відповідальність за правопорушення, вчинене іншою особою проти третьої, без вини з боку першої особи. У таких випадках суб'єктивну відповідальність такої особи варто визнавати також абсолютною відповідальністю. Це може стосуватися також і роботодавців, які в більшості правових систем несуть сувору відповідальність за шкоду, заподіяну їхніми працівниками, якщо працівник (і не обов'язково роботодавець) проявив недбалість. У такій країні, як Франція, така відповідальність може стосуватися батьків, які несуть абсолютну відповідальність за шкоду, заподіяну їхніми неповнолітніми дітьми. Проте майже в усіх інших юрисдикціях відповідальність батьків базується на передбачуваній відсутності піклування з боку батьків. Ось чому термін субсидіарна відповідальність, хоча і зручний, але групою був замінений на більш нейтральний термін, «відповідальність за інших», який не вказує, за яким принципом він діє [6, р. 155].

На думку розробників PETL повинні зосереджуватися на питаннях деліктного права, залишаючи осторонь конкретні проблеми, пов'язані з сімейним правом, правом компаній, трудовим правом та адміністративним правом. Граничні питання з договірним правом розглядаються в межах цього акту когерентно із напрацюваннями Комісії Ландо в межах Принципів європейського договірного права.

Варто зазначити, що виокремлення в межах досліджуваної нами глави PETL, де охоплено всі види відповідальності за шкоду, заподіяну іншими особами, було обумовлено тим, що загальний принцип для таких зобов'язань, є недоцільним, оскільки така відповідальність в одних випадках ґрунтується на абсолютній відповідальності, а також на провіні. Тому в цій главі чітко розмежовується відповідальність за дії неповнолітніх або осіб з психічними розладами, що заснована на вині, і відповідальності для інших осіб.

Стаття 6:101 PETL визначає, що особа, яка опікується іншою особою, яка є неповнолітньою або має психічні відхилення, несе відповідальність за шкоду, заподіяну іншій особі, якщо відповідальна особа не доведе, що її дії відповідали необхідним стандартам поведінки під час нагляду.

Як вказують автори, відповідальність за неповнолітніх, з одного боку, ґрунтується на тому, що діти є умовним ризиком для суспільства в цілому. Батьки є тими суб'єктами, що найкраще підготовлені для нагляду за дітьми, але цей тягар не повинен бути надто ускладненим, враховуючи той факт, що діти є також і благом для суспільства в цілому.

Порівняльний огляд національних систем вказує на існування трьох різних моделей, що стосуються відповідальності за дії неповнолітніх. Відповідно до першої моделі немає особливого правила, і потерпіла особа, шкоду якій спричинив неповнолітній, повинна довести провіну батьків і її причинний зв'язок із шкодою. До цієї групи належать Австрія та Англія. Згідно з другою моделлю провіна батьків презюмується, але батьки або особи, які опікуються неповнолітньою особою, можуть бути звільнені від відповідальності, якщо доведуть, що вони виявляли достатню турботу та старанність у догляді за дитиною та її вихованні (Німеччина, Швейцарія). Відповідно до третьої моделі особи, які опікуються неповнолітніми, несуть абсолютну відповідальність. За прецедентним правом Франція перейшла від другої моделі до цієї третьої, а Італія наближається до неї, оскільки в італійському праві дуже важко спростувати презумпцію провіни [6, р. 154].

Переважає більшість країн Європи має законодавство, що побудоване власне за третьою моделлю або ж тяжіють до неї. У зв'язку із чим Групою було запропоновано оптимальний варіант, що ґрунтується на провіні батьків крім випадків, коли батьки чи інші особи не доведуть, що виконували свої обов'язки із виховання належно.

У цьому аспекті відіграє також важливе значення вік особи, яка є неповнолітньою. Зважаючи на те, що в країнах-членах ЄС деліктоздатність для неповнолітніх та малолітніх осіб настає з різного віку, свого часу С.Д. Гринько, до прикладу, дійшла висновку «про можливість зниження за ЦК України віку неделіктоздатності фізичної особи з 14 років до 7 або 10 років та щодо залежності настання деліктоздатності від здатності особи усвідомлювати значення своїх дій» [7, с. 159]. Однак мусимо констатувати, що авторами в тексті PETL не визначено віку неповнолітніх осіб, що є свідомою практикою правотворців ЄС щодо залишення загальних положень про правосуб'єктність фізичних осіб на розсуд країн-членів ЄС.

Такі висновки авторки є досить своєчасними у тому, що видається доречним перегляд концепції тлумачень та існування обох категорій осіб (малолітні та неповнолітні особи), зважаючи на те, що межах

самої статті PETL не вказується розподілу на особливості відповідальності малолітніх та неповнолітніх осіб. У зв'язку із чим потребує подальшого дослідження проблематика не лише в межах деліктних зобов'язань неповнолітніх осіб, але й частині узгодження термінології, де важливу роль відіграє правильних переклад актів ЄС в частині розуміння поняття «тіпог» в тексті PETL.

Підводячи підсумки, доцільно зауважити, що на сьогодні все ще існує умовне питання про те, чи є гармонізація деліктного права ЄС можливою та бажаною. Гармонізація деліктного права потребує не лише формальної правової основи, а й суттєвого обґрунтування, особливо помітним це стає в результаті визначеного нами поняття «тіпог» в тексті PETL. Необхідність гармонізації може бути самоочевидною, оскільки ідея полягала в тому, що згладити відмінності між державами-членами і щоб такі різномірні норми не були перешкодою для досягнення основних свобод внутрішнього ринку. Зміст (глибина) гармонізації повинен фактично сприяти покращенню створення та функціонування такого внутрішнього ринку. Тому гармонізуючи акти в межах ЄС, необхідно певним чином відійти від тих різнобарвних норм, що мають місце серед правового регулювання відшкодування шкоди, завданої неповнолітніми особами, в 27 країнах-членах ЄС.

Також необхідно зважати, що переваги цих заходів повинні бути збалансованими з пов'язаними з цим витратами.

Питання сумнівності гармонізації деліктного права ЄС також можна фундаменталізувати на тому, що власне самої гармонізації деліктного законодавства важко досягти без урахування інших систем відшкодування, зокрема в частині страхування та систем соціального забезпечення. Також гармонізація деліктного права потребуватиме гармонізації адміністративного та кримінального права щодо відповідальності неповнолітніх, а це вже потягне за собою увагу на ту «сторону» законодавства країн-членів, що ними так ревно охороняються від «зазіхань» ЄС.

Безперечно, необхідно дотримуватися тенденцій до дебатування у цій сфері, де ймовірним є вихід за межі правових систем країн-членів ЄС і розширенням правничого погляду в сторону усіх країн Європи, в тому числі й України, яка за досить реальними оцінками, може досить швидко стати повноправною учасницею ЄС.

Висновки. PETL по суті складають сукупність тих загальних принципів, які, незважаючи на всі відмінності в деталях, є спільними для деліктного законодавства всіх країн ЄС і складають основу відповідного національного права недовірної відповідальності. Однак, варто ще раз наголосити, що PETL не має на меті переформулювати всі правопорядки на єдину уніфіковану систему, тому і власне мова йде не про уніфікація, а про гармонізацію. Ідея створення PETL полягає в тому, щоб привести спільне європейське підґрунтя для послідовної системи правил щодо деліктної відповідальності. Крім того, за необхідності вони мають можливість продовжувати розвивати ці правила, щоб задовольнити потреби та виклики сучасних суспільств щодо збільшення кількості потенційних ризиків, створених технологічними інноваціями.

Як і Принципи європейського договірного права, PETL також має на меті додати ще один наріжний камінь до побудови більш гомогенного європейського приватного права. З цією метою не має значення, чи єдине приватне право в Європі в кінцевому підсумку буде розвиватися у формі Європейського цивільного кодексу, у формі типових актів або інших законодавчих актів ЄС, або ж у формі поступового наближення правових систем держав-членів ЄС.

Відправною точкою розробки PETL стала наявність численних відмінностей, що існують між європейськими націями у сфері деліктного права, які нмають стати не проблемою без вирішення, а власне знаходження того консенсусу «спільності», що притаманний ЄС. PETL засновані на переконанні, що більш уніфіковане деліктне право є корисним і навіть необхідним для Європи, незважаючи на всі особливості законів окремих держав.

Список використаних джерел

1. Hasanat W. Definitinal Constraints Regarding Soft Law. *AALCO Quaterly Bulletin*. 2007. No 1-2. pp. 8-32. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2321552 (дата звернення: 18.01.2023)
2. Димінська О.Ю. Значення «Soft Law» для гармонізації договірного права ЄС. *Університетські наукові записки*. 2016. №1 (57). С. 236-243
3. Abbot K. W. Hard and soft law in international Governance. *International Organization*. 2000. Vol 54. No 3. pp. 441-456.
4. Cees van Dam. *European Tort Law*. Oxford University Press, 2006. 608 p.
5. The European Group on Tort Law. URL: <http://www.egtl.org> (дата звернення: 19.01.2023)

6. Principles of European Tort Law: Text and Commentary. Wein, New York; 2005. 282 p.
7. Гринько С.Д. Деліктоздатність неповнолітніх фізичних осіб за цивільним законодавством України та зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз. *Часопис цивілістики*. 2015. № 19. С. 158-165.

References

1. Hasanat, W. (2007). Definitial Constraints Regarding Soft Law. *AALCO Quaterly Bulletin*, 1-2, 8-32. Retrieved from http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2321552 [in English]
2. Dyminska, O. Yu. (2016). Znachennia «Soft Law» dlia harmonizatsii dohovirnoho prava YeS [The importance of «Soft Law» for the harmonization of EU contract law]. *Universytetski naukovi zapysky - University scientific notes*, 1 (57), 236-243 [in Ukrainian]
3. Abbot, K. W. (2000). Hard and soft law in international Governance. *International Organization*, 54, 3, 441–456 [in English]
4. Cees, van Dam (2006). European Tort Law. Oxford University Press [in English]
5. The European Group on Tort Law. Retrieved from <http://www.egtl.org> [in English]
6. Principles of European Tort Law: Text and Commentary (2005). Wein, New York [in English]
7. Hryenko, S. D. (2015). Deliktozdatnist nepovnolitnikh fizychnykh osib za tsyvilnym zakonodavstvom Ukraïny ta zarubizhnykh kraïn: porivnialno-pravovyi analiz [Criminal liability of minor natural persons under the civil legislation of Ukraine and foreign countries: a comparative legal analysis]. *Chasopys tsyvilistyky - Journal of Civil Studies*, 19, 158-165 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 19.09.2023